

УДК 82.0

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК
ПРОБЛЕМАЛАРДЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ
ОТРАЖЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч.АЙТМАТОВА
THE REFLEKTION OF ECOLOGICAL PROBLEM IN THE WORKS OF CHINGIZ
AITMATOV

*Боркошова С.М. – улук окутуучу, Садыкова Г.О.
ЖАМУнун Медициналык колледжи*

Аннотация: Бул макалада Ч.Айтматовдун сыйлыктары, чыгармаларындагы моралдык, нравалык, эмгек, гумандуулук, патриоттуулук, экологиялык тарбиялардын чагылдырылышы жазылды.

Аннотация: В этой статье отражено жизненный путь великого писателя Ч.Айтматова, перечислены все его награды, а так же было написано моральные нравственные, трудовые, гуманитарные, патриотические, экологические стороны его произведений.

Annotation: This article describes about life of the great writer Ch.Aitmatov a were listed all of his awards, als were written about moral labor humanitarian, patriotic, sides of his works.

Ачык сөздөр: Жаш муун, патриоттуулук, эмгек, экологиялык, сабырдуулук, адамгерчилик, тарбия, мекен.

Ключевые слова: Подростки, патриотизм, гуманизм, труд, экологический, сдержанность, воспитание, родина, человечность.

Key words: young generation, humanadolescents, humanism personality, ,patriotic, labor . tolerancel, humanistic bringing up ,motherland .

Кыргызстандын залкар уулу, дүйнөгө аты таанымал белгилүү жазуучу, коомдук жана мамлекеттик ишмер Чыңгыз Айтматов Талас облусуна караштуу Кара-Буура районундагы Шекер айылында 1928-жылы 12-декабрда туулган. Анын чыгармалары кыргыз адабиятын эл аралык деңгээлде көтөрүп, жазуучунун дээрлик бардык чыгармалары КМШ өлкөлөрүнүн драма жана опера театрларынын сахналарында коюлган жана чыгармалары боюнча тартылган кинофильмдер Эл аралык кино фестивалдардын сыйлыктарына жана байгелерине татыктуу болгон.

Чыңгыз Айтматовдун сыйлыктары. Кыргыз эл жазуучусу (1968), Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (1979), КРУИАсынын анык мүчөсү (1974), Лениндик (1963) жана СССР мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1968, 1977, 1983), Европа Илимдер, искусство жана адабият академиясынын анык мүчөсү (Париж, 1983), Бүткүл дүйнөлүк Илим жана искусство академиясынын академиги (Стокгольм, 1987), "Ысык-көл форумунун" президенти, Австрия, Австралия, Америка, Индия, Италия, Түркия, Япония ж. б. өлкөлөрдүн эл аралык сыйлыктарынын лауреаты. Кыргыз Республикасынын Эл баатыры (1997). Улуу жазуучу Чыңгыз Төрөкулович Айтматов 2008-жылдын 10-июнунда 80 жаш курагында каттуу оорудан кийин дүйнөдөн кайткан. Адабият майданында аты ааламга таанымал болгон Ч.Айтматовдун өмүр жолуна, ой-чабытына, адамдардын руханий дүйнөсүнүн тазалыгына кошкон салымына саресеп салып карасак, анын чыгармаларында козголгон маселелер глобалдык масштабга ээ болгондугу менен өзгөчөлөнөт.

Анын улуу инсандыгы - өзү жашаган доордон ондогон жылдар алдыга озуп чыккандыгында. Адамзаттын эртеңки келечегине назар салып, кечээги кан күйгөн каардуу Улуу Ата Мекендик согуштан, термоядролук согуш коркунучуна чейин чабыт салып, адам табиятынын бузулушу менен экологиялык чоң катастрофага багыт алгандыгы, анын натыйжасында саясий-укуктук, экономикалык теңсиздиктин күч алышы тууралуу кеңири панораманы Ч.Айтматовдой эч бир адам көркөм анализ жасай электигин баса белгилегим келет.

Дүйнө эли экологиялык маселе тууралуу жаңыдан дүрбөлөңгө түшүп жатканда жазуучу жаратылышты коргоодон мурда, адамдын жан дүйнөсүн тазартуу зарылдыгын "Асма көпүрө" алгачкы аңгемесинде козгоп, ал ойду "Ак кеме", "Деңиз бойлоп жүгүргөн ала дөбөт" повесттеринде, "Фудзиямадагы кадыр түн" драмасында тереңдетет. Ал эми романдарында адам менен жаратылышты гармониялык жактан бир бүтүн дүйнө катары карап, өзүнүн философиялык ой чабытынын кенендигин көргөзөт да, жаратылышка жасаган ар бир кадамыбыз үчүн, табигат эселеп өч алаарын кеңири панорамада ачып көргөзөт, түбөлүк "чечилбей келе жаткан" "адам уулу канткенде адам болот?" - деген курч маселени кыргыз элине гана эмес, дүйнө элинин алдында коюлушу эле анын улуулугун, адамдын руханий дүйнөсүндөгү жана табиятындагы ар бир кичине өзгөрүүлөр өзүнүн назик жүрөгү аркылуу өтөөрүн, ааламдагы бүтүндөй окуяларга жеке жоопкерчиликти инсан катары көтөргөнүн, ошол эле учурда адамзаттын акыл-эс менен жасаган иш-аракеттери гана дүйнөнү сактап калаарын алдын-ала эскерткенин эч ким тана албас.

Атти-иң! Учурдун өктөм талабын Чыңгыз агабыздын көзү менен көрө албаган түркөйлүгүбүздү, биз жырткыч деп эсептеген жаныбарлардан да "ашынган жырткычтыгыбызды" автор "Кыямат" романында кичинекей эпизод менен эле сүрөттөп берди. Алып көрөлүчү, бул романда башкы каарман Авдий Калистратов наркомандардын турмушун өз көзү менен көрүп, ал боюнча облустук бир гезитке материал даярдоого келет. Наркомандар менен чогуу энеден туума жыланаң кара куурайды аралап чуркап баратып, карышкырдын бөлтүрүктөрүн көрөт. Көзү жаңы ачылган бөлтүрүктөр өздөрүнө коркунучтуу душманы "Адам" экенин кайдан билсин? Жан дүйнөсү таза Авдий алар менен жаш баладай ойноп отурганда, Акбара менен Ташчайнар келип калат. Ташчайнар атырылып Авдийди жара тартууга секирет, көз ирмемде бөлтүрүктөрүнө бейкүнөө ушул адам зыян келтирбегенин, тетирисинче, аларга мээрим төккөнүн сезе койгон Акбара жолун тороп, омууроосу менен Ташчайнарды жыга уруп, Авдийди ажалдан сактап калат. Жырткыч карышкырлардан аман калган Авдий акыры "адам" аттуу "эки буттуу жырткычтардын" колунан өлүмгө дуушар болот.

Карачы, адамдын денесин дүрүлдөткөн ушул эпизоддо эмне деген сыр жатат? Ушунун өзүндө эле азыркы доордун адамдарынын ач көздүгү, мансап жана байлык үчүн күрөштүн күчөп, анын натыйжасында, адамдык асыл насилдери кыйроого учураганын, асыл сапаттардын деформацияга дуушар болгонун, адам менен табияттын өз ара тыгыз байланышы үзүлгөнүн, натыйжада, адам табиятка гана эмес, "адам адамга - кас, адам адамга - карышкыр" принциби күчөгөндүгүн көркөм чечмелеп, бул зор глобалдык коркунучтуу көрүнүштү токтотууга дүйнө элине чакырык менен кайрылганы ачык көрүнөт.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларынын негизги мазмуну жана анын чыгармаларындагы каармандардын образдарында чагылдырылган инсандык сапаттар аркылуу жаш муундарды ар тараптан тарбиялоо келечек муундарын инсандык мыкты сапаттарга калыптандыруунун негизги үлгүлөрү болуп эсептелет. Ч.Айтматовдун чыгармалары кыргыз адабиятында эле эмес дүйнөлүк адабиятта да кызыгууларды жаратуу менен бирге нравалык, моралдык экологиялык сапаттарга тарбиялоочу каражат катары таанылган.

Негизинен, Ч. Айтматовдун дүйнөлүк деңгээлдеги чыгармаларындагы инсандык сапаттардын берилиши - улуттук рухубуздун бир тирөөчү жана улуттук аң-сезимдин, адамгерчилик сапаттардын, патриоттуулуктун негизи болуу менен, жаш муундарга деги эле адамзатка таалим - тарбия берип, калыптандыруучулук жана үйрөтүүчүлүк мааниси боюнча мектептеги, орто жана жогорку окуу жайлардагы тарбиялык иштердин да мазмунун толуктайт. Ч. Айтматовдун чыгармаларынын ичине камтылган каармандардын үлгү болуучу сапаттары улуттук баалуулуктар, инсандык сапаттар, тарбиялык каражаттар улуттук аң сезимдүүлүккө, гумандуулукка, патриоттуулукка, сабырдуулукка, адамгерчиликтин баалуу каражаттарына, сезимталдуулукка, боорукердикке жана жаратылышты, курчап турган айлана- чөйрөнү сүйүүгө тарбиялайт. Изилдөө багытында бүгүнкү күндө дүйнөлүк окумуштуулардын, адабиятчылардын изилдөөлөрүнөн сырткары, кыргыздын окумуштуу-педагогу С. Байгазиев Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы педагогикалык идеяларды дээрлик системалаштырып, андагы экологиялык проблемаларды алып чыкты.

Кыргызстандын мектептеринде орто жана жогорку окуу жайларында Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутуу тууралуу усулдук эмгектерде мугалимдер, профессор окутуучулар ал чыгармалардагы мыкты каармандар аркылуу чагылдырылган инсандык үлгү сапаттарды системалап, мүнөздөп, аларды келечек муундарга жеткирүү жолдору, таалим-тарбия усулдары менен каражаттарын иштеп чыкса жакшы болмок. Ошондуктан, мектептердеги орто жана жогорку окуу жайларындагы кыргыз тил жана адабият сабагын окутуу системасында адабий теориялык аспектиге гана басым коюлбастан, адабият педагогикалык каражат экендигин эске алуу менен, айрыкча Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутууда заманбап технологиялар менен окутуу, анын жаңы жол-жоболорун иштеп чыгуу зарыл. Келечек жаш муундарга инсандык, ыймандуулук, нравалык, моралдык сапаттарга, улуттук баалуулуктарды баалоого, мекенин, элин, жерин, курчап турган чөйрөнү жаратылышты сүйүүгө тарбиялоо бул биз педагогтордун алдындагы милдет.

Инсанды калыптандырууда таасир этүүчү негизги факторлордун бири чөйрө жана тарбия. Адамзатты тарбиялоодо коомдук таасирлер менен да (табийгат, искусство, көркөм адабият, музыка ж.б.) ошондой эле атайын уюштурулган окуу-тарбиялоо мекемелериндеги (бала-бакча, мектеп, окуу жайлары ж.б.) таасири менен да жүрөт. Адабият өзүнүн образдык эмоционалдык жаратылышынын аркасында коомдун адеп-ахлак идеяларын, бийик гуманисттик жана рухий асыл нарктарын окуунун сезим туюму, эмоциясы, психологиясы, жүрөгү аркылуу алып өтүп, анын аң сезимине, рухуна бекем сиңире билүүгө жөндөмдүүлүгү менен тарбия системасында башка каражаттарга, предметтерге караганда кыйла артыкчылыктарга ээ. Адам тарбиялоодогу өзүнө гана тиешелүү бир канча артыкчылыктарды өзүнө сиңирген адабият сабагында Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын окутуу менен жаш муундарды адамдык бийик сапаттарга, гуманизмге, жаратылышты сүйүүгө, улуттук көркөм нарктарды сактай билүүгө, урматтоого, сыйлоого, эркиндикке, аруулукка, тазалыкка тарбиялоого чоң жол ачылат. Учурда өсүп келе жаткан жаш муунду акыл-эстик, адеп-ахлактык, дене-тарбиялык, эмгектик жана эстетикалык жетилүүсүнө көмөктөш болуу, алардын чыгармачылык өнүгүшүнө тийиштүү шарттарды түзүү, алардагы гумандуулук мамилени калыптандыруу, ар бир жеке билим тарбия алуучунун өз алдынчалуулугун эске алуу менен гармониялык өнүгүүсүн камсыз кылуу коом алдындагы башкы милдет болуп эсептелет.

Адамды тарбиялоодогу коюлган проблема Чыңгыз Айтматовдун эң алгачкы аңгемесинен тартып учурдагы аалам, космос, адам тууралуу жазылган чыгармаларына чейин чагылдырылган.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында турмушту таанып – билүү, адамдын рухий маданиятын байытууга багытталган ойлор, идеялар камтылып турат. Сейде менен Ысмайылдын, Момун чал менен Орозкулдун, Кадича менен Аселдин, Сабитжан менен Эдигейдин жашоого болгон көз карашы, анда камтылган карама-каршылыктар, жакшы менен жамандын, адамдык улуулук менен наадандык, тазалык, аруулук менен ичи тарлык, карезгөйлүктүн ортосундагы тиреш, туруктуулукка, сабырдуулукка, кечиримдүүлүккө тарбиялоо Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларынын башкы милдети.

Адамгерчилик, нравалуулук маселелери жазуучунун “Кызыл жоолук жалжалым”, “Бото көз”, “Ак кеме” повесттеринде, “Кылым карытаар бир күн ” романында көркөм сүрөттөлгөн. “Ак кеме” повестинде назик кыялдары, ой тилектери менен айлана-чөйрөнү жаңыдан тааный баштаган баланын турмуштагы карезгөйлүк, наадандык, айбанчылык иштер менен келише албастыгы баштан аяк сүрөттөлөт. Баланын турмуштагы болуп жаткан бардык жаман жосундарга аралашпай адамдык бийик парасатын булгабай таза бойдон балык болуп, түбөлүктүү жашоосуна кетиши жаш муундарды бийик нравалуулукка үндөө менен аруу, таза болуу адам өмүрүнөн да бийик тураарына үндөшүбүз зарыл.

“Кыямат” романынын каарманын жашоого, өмүргө, жаратылышка жасаган мамилелери, философиялык көз караштары, ой жүгүртүүлөрү бири-бирине окшошпогон тагдырлары адамдарды тынчтандырбай койбойт. Андагы жашоонун маңызы тууралуу коомубузда али да жашап келе жаткан терс көрүнүштөргө көз жумдулук менен кайдыгер мамиле жасабоого, биздин турмушка жат философияга жаратылыштын табигый өнүгүшүн бүлдүргөн, анын макулуктарына эсепсиз кыргын салган алабарман пенделердин жосунсуз жоруктарына каршы элдешпес күрөш жүргүзүүгө, акыл-эстүү коом, эл журт үчүн адам эмгек этүүгө жана адам баласы бакытка, таалайга, эркиндикке жаралганы менен чоң тарбиялуу сабак берет. Чыгармадагы дагы бир өзөктүү проблема бул наркомания. Учурдагы глобалдык проблемалардын бири болгон наркоманияга каршы азыртадан ойлонуп,ага карата иш аракеттерди азыртадан көрбөсөк адамзаттын келечегин туманданткан бул илдетке учурунда көңүл буруп, жаш муундарды андан алыс тарбиялоого үндөө идеясы көтөрүлөт.

Ч. Айтматовдун табияттагы кыялдануусу

“Ак кеме” повестинде адам деген атка татыктуу болуу жана аны сыйлай, баалай билүү, башка адамдын инсандык беделине шек келтирбөө, адам менен табияттын ортосундагы мамиле тууралуу жалпы адамзаттык маанайда, философиялуу ой камтылган. Мында жогорку гумандуулук сапаты сүрөттөлөт. Ал адамдын жаратылышка жасаган аяр

мамилеси аркылуу берилет. Ошол адамзаттын аппак келечегинин символу болгон ак кемеге баруу үчүн балык болуп сүзүп кеткен баланын образы коомдогу адамдардын таза ар намысынын, абийиринин, гуманизминин үлгүлүү сабагы болуп берет. Ошондой эле окурмандагы инсандык касиеттерди калыптандырууда Ч.Айтматовдун чыгармалары аркылуу тарыхый өнүгүштүн жүрүшүндө адамзат же адам коому иштеп чыккан жана өрчүткөн руханий жана материалдык байлыктардын бийик үлгүлөрү менен бирге кыргыз элинин улуттук коларитин, өздүк искусствосун, элдин эстетикалык нормаларын, жүрүш-туруш этикасын, сүйлөө маданиятын калыптандыруу максатында пайдаланууга болот. Ч.Айтматовдун чыгармаларынын коомдук милдеттеринин бири баарынан мурун адам табиятын, анын тигил же бул тарыхый тилкедеги адептик-этикалык табылгаларын, жоготууларын көркөм изилдөөгө алгандыгы менен баалуу.

Ч.Айтматовдун айтылуу “Ак кемесиндеги” токойдогу жыгачтарды кыйып байыгысы келген Орозкулду алалы. Болбосо Ч.Айтматовдун башка чыгармаларында деле табиятка өзгөчө жырткычтык менен мамиле жасагандарды акыры келип жаратылыш өзү жазалайт. Ал эми иш жүзүндө абал таптакыр башкача. Жаратылышка бүлүк салгандардын жазасын алганын уга элекпиз. Мына жакында эле кырктан ашуун кайберенди атып келаткан жеринен кармалган киши кандай жаза алганы белгисиз бойдон калып кетти.

Жыйынтыктап айтканда:

Ч.Айтматовдун чыгармаларында камтылган адамзат жана аалам проблемасын, өмүр жана өлүм, кубаныч жана кайгы, адамгерчилик жана карөзгөйлүк сыяктуу турмуштун карама-каршылыктуу жактарын идеализациялап, көркөм дөөлөттөрдөгү камтылган автордун берейин деген ою аркылуу адамзатта чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, жоопкерчилик, абийирдүүлүк, патриоттуулук, гумандуулук ж.б. адеп-ахлактык нормаларды каныктыруу менен жаш муундарда туура эстетикалык эрежелерди, эмгектенүүнү, сүйүүнү, акыл-эсти, жөндөмдүүлүктү калыптандыруу менен, биз жашап жаткан биосфераны, жаратылышты көздүн карегиндей сактоого, коргоого инсандык бийик сапатка чакырат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ч.Айтматовдун чыгармалар жыйнагы, Бишкек 1999.
2. Ак кеме: Повесть. - Ф.: Мектеп, 1986. - 160 б.
3. Кыямат: Роман. - Ф.: Адабият, 1988. - 352 б.
4. Жетинин бири. «Кыямат» романынан үзүндү. - Ф.: Адабият, 198